Türk Dil Kurumu Yayınları

ULUSLARARASI TÜRKÇENİN BATILI ELÇİLERİ SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

(5-6 Kasım 2012 İstanbul)

Ankara, 2016

Türk Kültürünün Batı Dünyasında ve Rusya'da Tanınmasında ve Türkolojinin Gelişiminde Dimitri Kantemiroğlu'nun Rolü Üstüne

Süer Eker*

Dimitri Kantemiroğlu (Dimitrie Cantemir, 1673-1723)

Giriş

Bu çalışmada, çağdaş Romanya ve Moldova'nın (bir ölçüde Rusya'nın) bilim, sanat, siyaset ve modernleşme tarihinde tartışmasız biçimde ortak ulusal-tarihsel bir kişilik ve değer olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu'nun 'Boğdan voyvodası' çok dilli, çok yönlü Dimitri Kantemiroğlu'nun[1] entelektüel kişiliğinden ve Türkoloji çalışmalarına sağladığı katkılardan söz edilecektir.

'Geç Orta Çağ'ın 'ansiklopedik kişilik'lerinden ve Orta Çağ'dan 'Aydınlanma Çağı'na geçiş sürecinin öncülerinden biri olan Kantemiroğlu'nun giyimi, *Barok* tarzındaki perukası ve perukanın üstündeki 'Türk türbanı', Kantemiroğlu'nun kişiliğinin yanı sıra, Doğu ve Batı kültürlerinin Ortodoks-Latin geleneği ile buluştuğu bir coğrafyayı, Romanya ve Moldova'yı da temsil etmektedir. Öte yandan, Osmanlı-Türk siyasal ve kültürel yaşamına, Osmanlı-Türk araştırmalarına katkısı ve etkisi Kantemiroğlu kadar yoğun ve güçlü Doğu Bilimci azdır.

Kısa Tarihî Arka Plan

Osmanlı kaynaklarında 'Boğdan' olarak adlandırılan Moldova'nın tarihinde 'Cantemir' soyadlı üç prens (*voyvoda*) vardır. 'İhtiyar Prens' olarak bilinen ve

* Prof. Dr., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Başkent Üniversitesi, e-mail: suereker@yahoo.com

1 Romen-Moldova dilinde *Dimitrie Cantemir* olan bu özel ad yerine, *Türkçe kaynaklarda genellikle Dimitri Kantemiroğlu* veya sadece *Kantemiroğlu* kullanılmıştır. Uluslararası bir kişilik olması ve çok yönlü ilişkileri nedeniyle Kantemiroğlu'nun adının farklı dillerde, farklı şekillerde kullanılan sürümleri vardır: Rusça Dmitriy Kantemir (*Дмитрий Кантемир*), Fransızca *Démètre Cantemir*, Yunanca *Dimitrios* Kantemiris (*Δημήτριος Καντεμίρης*); *Demetre Cantemir*, *Demetrius Cantemir* vd. Bu çalışmada da Türkçe sürüm, yani (*Dimitri*) *Kantemiroğlu* tercih edilmiştir.

Hristiyan inancını kabul eden Tatar kökenli 'Kantemir' adlı bir aileye mensup olduğu ileri sürülen Constantin Cantemir 1685'ten 1693'e değin, büyük oğlu Antioh (Antioch, Antiochus) Cantemir 1695'ten 1700'e ve 1705'ten 1707'ye değin, küçük oğlu Dimitrie Cantemir (Kantemiroğlu) ise 1693 yılı Mart ve Nisan ayları ile 1710-1711 yıllarında iki kez kısa sürelerle Boğdan voyvodalığı yapmıştır.[2]

Constantin Cantemir'in küçük oğlu Dimitri Kantemiroğlu, Osmanlı yönetim sisteminin özerk eyaletleri kontrol altında tutmayı amaçlayan bir tür 'siyasal rehine' uygulamasının sonucu olarak 14 yaşından itibaren aralıklarla yirmi yılı aşkın İstanbul'da kalmıştır (1688-1710). Kantemiroğlu bu süre zarfında bir yandan Fener Patrikhanesi'nde, bir yandan da Enderun'da Batı ve Doğu dillerini öğrenmiş, Batı'dan ve Doğu'dan beslenen en üst düzeyde öğrenim görmüştür.

Kantemiroğlu, İstanbul'da çok seçkin bir çevrede, Osmanlı sanatçıları, aydınları, bürokratları ve yabancı misyon şefleriyle bilimsel, sanatsal, kültürel ve siyasal konularda sürekli irtibat içinde bulunmuştur (Sözen 2010: 7-11).[3] Kantemiroğlu, İstanbul'da, tutkunu olduğu klasik Türk müziğinin kuramsal kitabı, yegâne Türkçe eseri, kısa adıyla *Kitab-ı Edvâr*'ı telif etmiş, yüzlerce eseri kaybolmaktan kurtaran nota sistemini oluşturmuş, böylelikle Türk müzikoloji tarihinin en önemli isimleri arasına girmiştir.[4]

Dimitri Kantemiroğlu, ikinci kez atandığı Boğdan voyvodalığı döneminde, daha İstanbul'dayken kurduğu gizli ilişkiler sonucunda Boğdan'ın bağımsızlığını sağlamak üzere Rusya ile iş birliği yapmıştır. Kantemiroğlu'nun bağımsızlık talebiyle, I. Petro'nun güneye ve doğuya genişleme, daha sonraki dönemlerde güneyde Kırım'ın (ve Bucak'ın) Tatarsızlaştırılması hedefine yönelen stratejik ve uzun vadeli siyaseti, bu iş birliği ile uygulamaya konulmuş oldu. 1711'de Romen ve Moldovalılar tarafından 'Stăniļeşti Savaşı', Türk kaynaklarında nehrin adına izafeten 'Prut Savaşı' (25 Şubat 2011) olarak anılan, İsveç-Rusya arasındaki Poltova Savaşı'nın doğurduğu siyasal koşulların da sonucu olan bu savaşta, Osmanlı Ordusunun Rus ordusunu yenilgiye uğratmasının ardından, Kantemiroğlu, maiyetindeki dört bin Moldovalı ile birlikte Rusya'ya iltica etmiştir (Girfanova 2010: 14).[5]

---

2 Jean Ware Nelson, Stanford University, 1955.

3 Kantemir'den bir önceki yüzyılın İstanbul'unu ele alan *The Urban Mind Cultural and Environmental Dynamics* adlı çalışmada yer alan 'The Linguistic Landscape of İstanbul in the Seventeenth Century' başlıklı makalede, 17. yüzyıl İstanbul'unun dil bilimsel ekolojik sistemi ele alınmakta, bu çerçevede Türkçenin durumu, şehir halkını oluşturan Müslümanlar, gayrimüslimler ve Avrupalılar arasındaki dil bilimsel ve kültürel ilişkiler; demografi-din/dil/kültür ilişkileri, gezginlerin, araştırmacıların ve tercümanların rolleri vb. konular değerlendirilerek dönemin bir genel manzarası çizilmektedir. Bu yüzyılın sonlarına doğru, 1683 Viyana Bozgunu'na karşın sonraki yüzyılda İstanbul'da günlük yaşamda, etnodemografik yapıda dramatik değişiklikler olmadığı, genel profilin korunduğu değerlendirilebilir.

4 *Edvâr* (Arapça *devr*'den) terimi, Osmanlı klasik musikişinde kuramsal eserleri ifade etmektedir.

5 Rusya'ya mülteci olarak sığınan Kantemiroğlu'nun ve Poltova Savaşı'nda Ruslara esir düşen Filip Johan von Strahlenberg'in (1676-1747) Türklerin Batı'da tanınmasında, Türkolojinin kurulmasında ve gelişmesinde önemli katkıları olmuştur. Stralenberg'in (Almanca *Strahlenberg*) esir olduğu yıllar boyunca tuttuğu notlara dayalı olan, esaret dönüşü 1730'da Stockholm'da yayımlanan *Avrupa'nın*

Kantemiroğlu, Rus Çarı I. Petro'nun himayesine girmiş, geri kalan hayatını ve bilimsel çalışmalarını bu ülkede sürdürmüştür. Kaynaklarda, Kantemiroğlu'nun Doğu kültürünün ürünü olan zevkleri, giyim kuşamı vb. kimi kişisel özelliklerini ölümüne değin koruduğu belirtilmektedir.

Kantemiroğlu'nun İstanbul'da doğan, amcasının adını taşıyan oğlu Antioh Cantemir de babasından sonra Rus diplomasi ve edebiyat dünyasında önemli bir rol oynamıştır. İngiltere ve Fransa'da diplomatik görevlerde bulunan Antioh Cantemir bazı çevreler tarafından modern Rus edebiyatının kurucusu olarak kabul edilmektedir.

Kantemiroğlu, bugün, kardeş devletler Romanya ve Moldova için birleştirici, bütünleştirici ulusal ve aynı zamanda evrensel bir kişilik olarak eserleriyle ve adının verildiği üniversitelerden askerî okullara, kültür merkezlerinden yerleşim merkezlerine kadar yaşamın her alanında yaşatılmaya devam etmektedir. Bu çerçevede 2008 yılı, Moldova hükümeti tarafından 'Cantemir Yılı' ilan edilmiştir.

Kantemiroğlu ile ilgili yapılan yayınlar büyük bir külliyat oluşturmaktadır. 2010 yılında yayımlanan *Neamul Cantemirestilor Bibliografie* adlı bibliyografik kitapta 'Kantemiroloji' ile ilgili yapılan kitap, makale vb. yayınların sayısı 3882'dir.

Kantemiroğlu'nun hayatının ve çalışmalarının yansıma alanı bulduğu ülkelerden biri de Türkiye'dir. 2003 yılında Maçka Parkı'nın adı, Şişli Belediyesi tarafından Maçka-Dimitrie Cantemir Parkı olarak değiştirilmiş ve parka Kantemiroğlu'nun büstü konulmuştur. Kantemiroğlu'nun İstanbul Fener'de bulunan konağı da restore edilerek 2010 yılında 'Dimitrie Kantemir Müzesi (Romence Muzeul Dimitrie Cantemir)' hâline getirilmiştir. Müzenin açılışına dönemin Romanya cumhurbaşkanının bizzat katılması ve Moldova başbakanının 2012 yılında müzeyi ziyaret etmesi, Romanya ve Moldova'nın Kantemiroğlu'na verdikleri önemin göstergesidir. Romen kültürünü tanıtmayı amaçlayan Dimitrie Cantemir Romen Kültür Merkezinin İstanbul şubesi de 2005 yılında açılmıştır.[6]

'Cantemir' ailesine yönelik entelektüel ilginin örneği de son dönemlerde Oxford Üniversitesi Tarih Fakültesinde, Doğu'nun ve Batı'nın entelektüel kültürü, Osmanlı ve Rus imparatorlukları hakkında derinleşen çalışmaları münasebetiyle Dimitri Kantemiroğlu (Demetrius Cantemir) ve Rusya'nın Londra ve Fransa elçisi olan oğlu Antioh (1709-1744) adına Kantemir Enstitüsü [İng. Cantemir Institute (CI)] adıyla kurulan araştırma merkezidir.

Kantemiroğlu'nun Edvârı ve Diğer Çalışmaları

Kantemiroğlu, Batı dillerinde *polimath/polyhistor, Renaissance man* veya

---

Doğusu ve Kuzeyi (*Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia*) adlı Almanca anıtsal eseri ile (Johanson 2001: 6) Türk dilinin ve dünyasının tarihine 'pre-modern' anlamda ilk ışık tutuldu.

6 http://www.icr.ro/istanbul

Homo universalis/Uomo Universale olarak nitelenen Türkçeye 'Evrensel İnsan' şeklinde aktarabilecek bir kişiliktir. Kantemiroğlu, Klasik Dönem'in 'Evrensel İnsan'ıdır, yani pek çok alanda, özellikle sanat ve bilimlerde üstün niteliklere sahip Antik Dönem'den Aristo, İbni Sina; Rönesans Dönemi'nden Leonardo Vinci; Klasik Dönem'den Goethe gibi dâhilerden biridir. Bugün Paris'te Sainte-Genevieve Kütüphanesinin (La Bibliothèque Sainte-Geneviève) duvarlarında Antik Dönemlerden itibaren diğer dâhilerle birlikte Kantemiroğlu'nun adının da bulunduğu mermer plaket yer almaktadır.

Çok farklı alanlarda ve disiplinlerdeki çalışmalarıyla ve eserleriyle temayüz eden ve üretken bir yazar olan Kantemiroğlu;

-Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Moldova Prensliğinin voyvodası, yani askerî ve mülki bir kişilik,

-Entelektüel kişiliğinde Osmanlı-Türk izleri bulunan, Osmanlı Türkçesiyle eser veren bir aydın,

- Türk müziğinin en önemli kuramcılarından biri,[7]

-Eflak ve Boğdanlı olmasına karşın, yetişme tarzı ve eğitimi itibarıyla Avrupalı bir aydın,

- 1711 sonrasında askerî ve bilimsel faaliyetlerini Rus Çarlığı bünyesinde sürdüren bir mülteci,

- Modern Romen/Moldova tarih yazımının kurucusu,

- Romen/Moldova edebiyat tarihinin ilk roman yazarı,

- Moldova'nın ilk haritasını yapan kartograf ve hattat,

- Çok dilli bir aydın ve bilim insanıdır.

Elli yıllık ömrünün yirmi yıldan fazlasını İstanbul'da geçiren Kantemir'in Türk musikisi tarihinde özel bir yeri ve bilinen tek nüshası bulunan, tek Türkçe eseri tam adıyla "Kitâb-ı 'İlmi'l-Musikî alâ Vechi'l-Hurufât/ İşârât-ı Perdehâ-yi Mûsikî", kısa adıyla *Kitab-ı Edvâr* veya *Kantemir Edvârı*'dır.

Kitab-ı Edvâr'ın telif tarihi konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 'Osmanlı tarihindeki nota göre' yazar eserini II. Ahmet'e (1643-1695) sunmuştur. Bu durumda, Kantemiroğlu'nun, *Edvâr*'ı II. Ahmet'in öldüğü yılda, yani en geç 22 yaşında tamamlamış olması gerekiyor. Tura, kitabın II. Ahmet'e sunulduğu ile ilgili notun bir yanlışlık olabileceği, Kantemiroğlu ile aynı yılda doğan, 1703 yılında tahta çıkan III. Ahmet'e (1673-1736) sunulmasının daha uygun olabileceğini belirtmektedir (2000: XL).

Dil bakımından *Edvâr*'ın, Klasik Osmanlıcanın standart bir örneği olduğu ifade edilebilir. Eserin dili yer yer Türkçe söz dizimini hatta kısmen semantiğini

7 Kantemiroğlu'nun Türkçe, Romence, Latince vb. farklı dillerde yazdığı özellikle Romanya ve Moldova bilim ve kültür dünyası bakımından önemli çok sayıda anıt niteliğinde çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için (bk. Eşanu 2010).

zorlamakla birlikte, 'öğrenilmiş değil, edinilmiş'tir.[8] Ancak bu denli üretken bir dâhi olan yazarın, yalnızca tek bir Türkçe eser telif etmesi şaşırtıcıdır.

Eserin müzikoloji kuramı ile ilgili olması, Kantemiroğlu tarafından geliştirilen özel notasyona dayalı yeni bir sistemle kulaktan kulağa aktarılan parçaların dokümantasyonunu amaçlaması, dilini diğer 'musanna' eserlerden ayırır. Buna rağmen eserin dili Arapça ve Farsça terkiplerle doludur, bölüm başlıkları ise geleneğe uygun biçimde Farsçadır. Yalçın Tura el yazmasının 'hatt-ı müellif' olduğunu ifade etmektedir. Ancak kitabın belirli sayfalarında farklı yazı tiplerinin kullanıldığı görülüyor, bu durumda 'hatt-ı müellif'in farklı ellerden çıkması söz konusudur. Öte yandan, mutaassıp bir Ortodoks Hristiyan olan Kantemir'in *Edvâr*'ında, diğer İslami eserlerden farklı olarak, Tanrı'ya, peygambere, İslam büyüklerine yönelik *hamdele* ve *salvele* gibi klasik giriş kısmı bulunmamaktadır. Bu, müellifin Kantemiroğlu olduğu tezini güçlendirmektedir. Sunulduğu ifade edilen padişah ile ilgili herhangi bir 'tazim ve tebcil' ifadelerinin bulunmaması, doğrudan konuya girilmesi de dikkat çekicidir.

Kantemir'in Kafkasya seferinde akademik çalışmalarını sürdürmesi, bazı Arapça yazıtları okumaya ve kayıt altına almaya çalışması onun 'elsine-i selase'ye hâkim olduğuna işaret etmektedir.

Dimitri Kantemiroğlu, Osmanlı İmparatorluğu, İslam inancı ve felsefesiyle ilgili eserler de kaleme almış, özellikle tarih alanında ona bilim dünyasındaki şöhretini kazandıran İngilizce, Fransızca ve diğer Batı dillerine, Türkçeye ve Rusçaya çevrilen *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü (Historia incrementorum atque decrementorum Aulae Ottomanicae)* adlı Latince yapıtı, Avusturyalı Doğu bilimci Josef Freiherr von Hammer-Purgstall'ın devasa on ciltlik *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*[9] *(Geschichte des osmanichen Reiches)* adlı ansiklopedik çalışmanın yayımlanmasına değin, yani yaklaşık yüz yıl Osmanlı İmparatorluğu'nu Ortodoks Hristiyan algısı temelinde tarihsel, siyasal, toplumsal, kurumsal vb. değişik perspektiflerden derinliğine analiz eden eser olarak Batılı araştırmacılar için standart bir başvuru kaynağı olmuştur. İngilizce çevirisi 1734'te yayımlanan[10] bu kitabın 'başarı'sındaki en önemli etkenlerden biri, Kantemiroğlu gibi çok yönlü dehanın aldığı çok dilli ve çok yönlü eğitimin yanı sıra uzun yıllar İstanbul'da yerli ve yabancı bürokrasi ve entelejansiya ile doğrudan kurduğu politik, felsefi ve sanatsal odaklı kişisel ilişkiler aracılığıyla gerek Batı dünyasındaki çağdaş gelişmeleri, yönelimleri izlemesi ve değerlendirmesi gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun idari, manevi, dinî, toplumsal bütün kurumlarını doğrudan gözleme ve değerlendirme imkânı bulmasıdır.

Kantemiroğlu'nun kısaca *Kitab-ı Edvâr* olarak adlandırılan eserinden anlaşıldığı üzere yüksek Osmanlıca, Arapça ve Farsça bilgisi aracılığıyla doğrudan

8 *Kitab-ı Edvâr*'ın dili için bk. Eker 2011.

9 http://archive.org/stream/geschichtedesos00purgoog#page/n7/mode/2up

10 http://books.google.com/books?id=q3NUAAAAYAAJ&dq=DECAY+AND++OTTOMAN+CANTEM%C4%B0R&hl= tr&source=gbs_navlinks_s

özgün ve otantik kaynaklara yönelebilmesi de eserin somut gözlemlere ve gerçekçi değerlendirmelere imkân sağlaması bakımından önemlidir. Ancak, Kantemiroğlu'nun kaynak gösterimindeki yetersizlikleri hatta konularını neredeyse kaynak göstermeksizin ele alması, esere kimi zaman nesnellik sınırlarını zorlayan Hristiyan merkezli bakışın düşürdüğü gölge, hatta orijinal Latince metnin N. Tindal tarafından yapılan İngilizce çevirisindeki tahrifat ve yanlışlar vb. etkenler, eserin bilimselliği hususunda kimi bilimsel çevrelerde kuşkular yaratmıştır.[11]

Kantemiroğlu'nun Rusya'da Doğu Bilimlerinin ve Türkolojinin Gelişmesine Katkısı

Kantemiroğlu'nun bilimsel faaliyetleri, sürgünde bulunduğu Rusya'da artarak devam etmiş, çalışmaları Batının da dikkatini çekmiş, Doğu Bilimleri araştırmalarına duyduğu ilgi ve kaleme aldığı eserler Rusya'da ve Avrupa'da tanınmasını sağlamıştır. Kantemiroğlu 11 Haziran 1714 tarihinde Berlin Kraliyet Akademisinin (Prusya Akademisi) üyesi seçilmiştir. Onun, Prusya Akademisi üyeliğine seçiminde, ünlü Alman matematikçi ve düşünür G. Leibniz'in tavsiyesinden de söz edilmektedir (Girfanova 2010: 13).

Osmanlı Sultanı III. Ahmet, Boğdan Voyvodası Dimitri Kantemiroğlu ve Rus Çarı I. Petro; çok yakın tarihlerde doğan bu tarihsel kişilikler Türk, Romen ve Rus halklarının hükümdarları olarak iktidarda bulundukları dönemdeki icraat ve vizyonlarıyla 17. yüzyıldan bugüne değin uzanan üç yüzyıllık bir geleceğin ipuçlarını vermişlerdir. Lale Devri'nin padişahı hattat, şiir ve müzik tutkunu III. Ahmet; Boğdan'ın (Moldova) geleceğini Ortodoks ittifakıyla Rusya himayesinde, Osmanlı'dan bağımsızlık kazanmaya odaklayan Kantemiroğlu; Rusya'yı bilimle ve Avrupa'nın tekniğinin ve kurumlarının ithaliyle emperyal bir güç hâline getirmeye çalışan I. Petro.

I. Petro, Rusya'nın askerî ve siyasal nüfuzunun güneye ve doğuya, İslam halklarının yaşadığı coğrafyalara doğru yayılacağını öngörmüş ve yayılmanın azami kazanç ve asgari kayıpla gerçekleşebilmesi için başta Türkler ve İslam olmak üzere, sistematik bilgi toplamak ve değerlendirmek maksadıyla, Doğu halklarına yönelik incelemeler de yapacak bilimsel bir kurumun ihdas edilmesini planlamıştır. Sankt Petersburg Bilimler Akademisinin kuruluşu, I. Petro'nun bu uzgörüsünün ve 17. yüzyılın sonlarında somutlaşan planlamanın ürünüdür.

Kantemiroğlu, çarın bu stratejik planını uygulanmasında rol alabilecek en önemli isimlerden biriydi. Onun, Osmanlı ve İslam üzerine ampirik ve birinci dereceden kaynaklara ve gözlemlere dayalı birikiminden yararlanılması öncelikli bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, Çar I. Petro'nun teveccühünü kazanan ve tıpkı İstanbul'da olduğu gibi Rus seçkin sınıflarıyla da kaynaşan Kantemiroğlu, Sankt Petersburg Bilimler Akademisinin kurulmasıyla ilgili çalışmalara katılmıştır. Ancak 1700-1721 yılları arasında süren Büyük Kuzey Savaşı'nın getirdiği

11 Eserin yeni bir değerlendirmesi için bk. (Bîrsan and Maxim 2010).

mali zorluklar nedeniyle, akademinin resmen kurulması Kantemiroğlu'nun ölümünden bir yıl sonra, 1728 yılında gerçekleşmiştir (Altuntek 1993: 191). Kantemiroğlu'nun, Bilimler Akademisinin muhtemel başkan adaylarından biri olduğu, I. Petro'nun, Kantemiroğlu'nun başkanlığını ciddi olarak düşündüğü kuşkusuzdur (Schimmelpenninck 2010: 42; Girfanova 2010: 13).

Osmanlı İmparatorluğu'nda azınlıkların kuruluşları 15. yüzyılın sonlarına değin uzanan kendi dillerinde baskı yapan matbaalarına karşılık,[12] Arap harfleriyle Türkçe baskı yapan ilk matbaanın III. Ahmet'in fermanı ve şeyhülislamın fetvasıyla 1728 yılında İbrahim Müteferrika tarafından kurulduğu bilinmektedir (Altuntek 1993), oysa, Rusya'da Arap harfleri ile baskı yapan ilk matbaanın ve basım evinin kuruluşu bu tarihten daha öncedir. Rusya'da Arap harfleriyle baskı tarihi, Kantemiroğlu'nun adıyla özdeştir, yani ilk defa Arap harfli Türkçe baskı yapan matbaayı kuran ve çalıştıran Dimitri Kantemiroğlu'dur. Kantemiroğlu'nun yayımladığı Arap harfli matbu metinler, Avrupa'daki Arap harfli metinlerle benzerlik göstermektedir. Kantemiroğlu'nun bastığı metinlerin Fars ve Arap yazılarından bir farkı da, bu dillerde bulunmayan ya da ses birim niteliği taşımayan ancak Türkçe kökenli sözcüklerde ses birim olan /n/ ve /ŋ/, /e/ ve /ė/ seslerin ayırıcı işaretlerle gösterilmesidir (Girfanova 2010: 15).

I. Petro 1722 yılında Kafkasya ve İran'a düzenlediği sefere İslam'ı ve İslam halklarını iyi tanıyan Kantemiroğlu'nu yanında danışman olarak götürmüştür. Bu seferde Kantemiroğlu'nun görevi, yerel halka yönelik olarak Arap harfli metinler aracılığıyla Türk ve Fars dilli bildirilerin (Rom. *manifestul*) hazırlanmasını sağlamaktı. Bu amaçla, Arapça fontlarla ilk Rus yayını yapıldı. Böylelikle Kantemiroğlu Rusya'ya Türkiye'den iki yıl önce Arap harfli ilk baskıyı gerçekleştiren kişi oldu (bk. Eşanul 2010: 122). 'Büyük Petro'nun 1722 yılında dağıtılan bu bildirisi, Kuzey Hazar bölgesinde, Kafkasya'da ve İran'daki Türk dilli Tatarlara, Nogaylara, Azerbaycanlılara, Balkarlara; Kafkas dilli Dağıstanlılara ve İrani dilli diğer halklara yönelikti. Kapağı, başlık sayfası, başlığı ve herhangi bir girişi bulunmayan broşür niteliğindeki bildiride, Çar I. Petro'nun düzenlediği seferin gerekçelerinden söz ediliyor, yerel halklara korkmamaları, düşmana yardım etmemeleri gerektiği, Petro'nun İran Şahı'nın dostu olduğu, Rus ordusunun bölgeyi hırsızlardan, gangsterlerden kurtarmayı amaçladığı ifade ediliyordu. Bildiri metni önce Rusça olarak hazırlanmış, ardından metin Dimitri Kantemiroğlu tarafından Tatarcaya, Türkçeye ve Farsçaya tercüme edilmiş, Astrakhan kentinde 13-15 Temmuz 1722 tarihlerinde Arap harfleriyle 'oryantal diller'de 1000 adet basılmıştı.[13] I. Petro'nun bildirisi Almancaya da çevrilmiştir. Bu bildirinin ve Almanca çevirinin kopyası Sankt Petersburg Doğu Bilimleri Enstitüsü Arşivinde bulunmaktadır; ancak Türkçe ve Farsça kopyalar mevcut değildi (Eşanu 2010:

12 Azınlıkların matbaalarında Türkçe ve Arapça kitap basmaları yasaktı. Buna karşılık, Batı'dan Kur'an dâhil Arap harfli Türkçe ve Arapça eserlerin ülkeye girmesi de engellenemiyordu (Altuntek 1993: 193).

13 Каримул- лин А. Г., У истоков татарской книги (от начала возникно-вения до 60-х годов XIX века) Казань, 1971, с. 72-80.

122; Girfanova 2010: 15).

Cantemir aynı zamanda bir hattat (kaligraf) idi. Bildirinin hemen üstünde, başlık kısmına, Osmanlı tuğraları kadar profesyonel ve estetik olmasa da, Osmanlı diplomatik belgeleri modelinde ancak bu kez Rus çarının adının (Petros Alekseviç) ve unvanının yer aldığı bir tuğra iliştirilmişti. Rus Çarı I. Petro'nun Arap harfli matbu bildirisinin diğer bir özelliği de metnin Tatarca sürümünün, aynı zamanda Tatarcanın ilk matbu metni olmasıdır. Tatarca metin, dönemin Osmanlıca gibi Arapça ve Farsça sözcük ve tamlamalarla dolu yüksek bir üsluba sahiptir. Bu metnin de Sankt Petersburg'da bir nüshası muhafaza edilmektedir. Kafkasya seferi sonrasında ulaşım güçlükleri nedeniyle matbaa makineleri ve harfler Astrahan'da kalmıştır. Bu nedenle, Rusya'da yeniden Arap harfli metinlerin basımına aynı yüzyılın yetmişli yıllarına kadar ara verilmiştir (Girfanova 2010: 15).[14]

Diğer taraftan Dimitri Kantemiroğlu'nun, Osmanlı Türkçesinin yazımında Latin alfabesini kullanan ilk bilim adamlarından biridir. Onun *Moldova'nın Tasviri* (1716) adlı Latince eserinde Türkçe kelimelerin özellikle idari ve teknik terimlerin Latin harfleri ile yazıldığı görülmektedir (Girfanova 2010: 152010: 15).

Sonuç

Bugün Dimitri Kantemiroğlu ve oğlu Antioh Cantemir'in yaşamları ve çalışmaları, âdeta bağımsız bir araştırma alanı hâline gelmiştir. Doğal olarak 'Cantemir' araştırmalarında Türkolojiyle ilgili konular da önemli bir yer tutmaktadır.

Kantemiroğlu, bir kısmı yanlı ve Ortodoks taassubunu yansıtıyor olsa da, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü* adlı eseriyle özellikle Batı'da Osmanlı tarihine ve kültürüne, dolaylı olarak Türk dili araştırmalarına yönelik ilginin artmasına ve gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Klasik Türk müziğine ilişkin Türkçe *Edvâr* aracılığıyla Türk müziğinin ve dolayısıyla Türk sanatının Batı'da daha yakından tanınmasını sağlamıştır. Günümüzde yerli ve yabancı pek çok müzisyen ve müzik grubu, Kantemiroğlu'nun notaya aldığı parçaları konserlerde ve CD'lerde yorumlamakta, konuyla ilgili akademik ve bilimsel çalışmalar yapılmakta, uluslararası etkinlikler düzenlenmektedir.[15]

'Cantemir'lerin adının geçtiği her bilimsel ve sanatsal 'mahfil'de, 'Cantemir'leri konu alan her etkinlikte bir şekilde Türkiye, Türk dili ve kültürü de gündeme gelmektedir.

Öte yandan, Kantemiroğlu; Romanya, Moldova ve Türkiye arasında, halkları birbirine bağlayan kültürel bir ortak kişilik olmaya da devam etmektedir.

---

14 Архив института Востокове-дения Петерсбургского отде-ления института Востоковедения РАН.

15 Bu bağlamda, Eugenia Popescu-Judetz'in Türk müziği ve Kantemir'in eseriyle ilgili çalışmaları son derece önemlidir.

Kaynaklar

Altuntek, N. Serpil. 1993. "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika," *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, Temmuz. s. 191-204.

Bîrsan, Cristina, and Mihai Maxim. 2010. *Dimitrie Cantemir and the Islamic world.* Gorgias Press & The Isis Press.

Eker, Süer. 2011. "The Place of Dimitri Kantemiroglu's Turkish in 18th Century Ottoman Turkish" *-le symposium International le livre. La roumanie. l'europe, le 20-24 Septembre 2010.* Éditeur Bibliothèque de Bucarest: Bucarest. s. 69-79.

Eşanu, Andrei (Coordonator). 2010. *Neamul Cantemirestilor Bibliografie.* Chisinau: Academia de Ştiinţe a Moldovei Institutul de Istorie, Stat şi Drept.

Girfanova, Al'bina H./ Гирфанова, Альбина Х. 2010. "Дмитрий Кантемир и Российское Востоковедение/ The contribution of Dimitrie Cantemir to the apparition of Oriental sciences in Russia," X. *Analele Universităţii Creştine 'Dimitrie Cantemir.* Seria Istorie - Serie nouă Anul 1 · Nr. 4 · Decembrie 2010. Ministerul Educaţiei, Cercetării, Tineretului şi Sportului Universitatea Creştină "Dimitrie Cantemir" Acreditată prin Legea nr. 238/23.04.2002." Bucureşti. s. 12-15.

Johanson, Lars. 2001. *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*, Svenska Forskningsinstitutet i İstanbul. Stockholm.

Schimmelpenninck van der Oye, David. 2010. *Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind From Peter the Great to the Emigration*, Yale University Press.

Sözen, Zeynep (2010). "The Vicious Circle: Cantemir's friends and foes in İstanbul," *Analele Universităţii Creştine 'Dimitrie Cantemir.* Seria ISTORIE - Serie nouă Anul 1 · Nr. 4 · Decembrie 2010. Ministerul Educaţiei, Cercetării, Tineretului şi Sportului Universitatea Creştină "Dimitrie Cantemir" Acreditată prin Legea nr. 238/23.04.2002." Bucureşti. s. 7-11.

Csató, Éva Á. vd. 2010. "The Linguistic Landscape of İstanbul in the Seventeenth Century," *The Urban Mind Cultural and Environmental Dynamics* (Eds. Paul J. J. Sinclair vd.). Uppsala: Uppsala University. s. 415-440.

Tura, Yalçın. 2001. *Kitābu 'İlmi'l-Mūsiḳī 'ala Vechi'l-Ḥurūfat: Mûsikîyi Harflerle Tesbît ve İcra İlminin Kitabı I,II.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnternet Kaynakları

http://casa-regala.blogspot.co.uk/2012/09/conferinta-internationala-cantemir-la.html

http://www.moldovenii.md/md/section/228/content/791 (resim)

http://www.icr.ro/istanbul

http://archive.org/stream/geschichtedesos00purgoog#page/n7/mode/2up

http://books.google.com/books?id=q3NUAAAAYAAJ&dq=DECAY+AND++OTTOMAN+CANTEM%C4%B0R&hl=tr&source=gbs_navlinks_s